

Adalékok az információs társadalom és a civil szféra magyarországi viszonyához

A civil szféra fontos szerepet játszik az információs társadalom kialakulásában, és viszont: az információs társadalom kialakulásának fejleményei számos ponton kapcsolódnak a civil szférához, s így nagy számú civil szervezet érdeklődésének homlokterében állnak. A szerző az információs társadalommal közvetlenül érintkező szervezetek körében a közelmúltban végzett empirikus kutatás eredményeit ismerteti. A kutatás során az elméleti tájékozódás alapja Ernest Wilson gyémánt-modellje volt: következtetéseiben a szerző reflektál ennek használhatóságára és továbbgondolhatóságára a magyarországi viszonyok között.

Szerzői információ:

Füzesi Péter

Füzesi Péter szociológus hallgató az Eötvös Loránd Tudományegyetem társadalomtudományi karán, az ITTK külső munkatársa. Kutatási területe a tudás és tudományszociológia, valamint a térfogalom társadalomelméleti változatai, illetve a fizikai tér társadalmi jelentősége. A Zalai Béla Rendszerelméleti Társaság alapító tagja.

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Füzesi Péter. „Adalékok az információs társadalom és a civil szféra magyarországi viszonyához”.

Információs Társadalom V, 3. szám (2005): 63–81.

<https://dx.doi.org/10.22503/inftars.V.2005.3.5>

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Füzesi Péter

Adalékok az információs társadalom és a civil szféra magyarországi viszonyához¹

Bevezetés: információs társadalom és civil szféra

Az információs társadalom és a civil szféra viszonyának vizsgálatát mind az infokommunikációs technológiák alkalmazása, mind a civil társadalom szerepe felől legitim kérdések felvetése indokolja, amelyek mindkét oldalon a figyelem előterében állnak. Az egyik kérdés arra vonatkozik, hogy az új infokommunikációs eszközök használata hogyan változtatja meg a döntéshozatali eljárásokat a helyi és országos politikai és társadalmi ügyekben, és milyen teret ad az állampolgári kezdeményezések megvalósításának. Az erre adható válaszok a civil kezdeményezéseknek az interneten való burjánzásától a kibertér magányába burkolózó remetek szélsőségéig terjed, akik minden kapcsolatukat elvesztették a „való” világgal. A másik legitim kérdésfelvetés a civil társadalom szereplőire háruló feladatok vizsgálata: Hogyan támogathatják a civil szereplők az infokommunikációs eszközök elterjedésével járó modernizációt és a társadalom működését segítő alkalmazások meghonosodását a magyar társadalomban? Milyen módon lehet őket úgy bevonni a döntések meghozatalába, hogy a leghatékonyabban tudják közvetíteni a sajátos civil erőforrásokat?

Az INFONIA Alapítvány 2005 tavaszán átfogó kutatást végzett a magyarországi civil szervezetek és az információs társadalommal kapcsolatos átalakulások témakörében. A kutatás során külön területként vizsgáltuk az információs társadalom kiépítésében közvetlenül érintett, illetve a diskurzusban aktívan részt vevő szervezeteket. A két szféra – az információs társadalom és a nonprofit szervezetek – határán egyébként jellemzően kevés szervezet helyezkedik el. A kutatás során a szakmai-politikai fórumokon végzett munkájuk és úgynevezett „médiajelenlétük” alapján jelentősebbnek tartott csoportok közül választottunk ki huszonnégy olyan szervezetet, amelyek az információs és kommunikációs technológiák alkalmazásában, illetve az erről folytatott diskurzusban markáns szerepet játszottak.² Ezeket külön részkutatás keretében, szakértői interjúk keretében és a kvalitatív sajtóelemzés módszerével vizsgáltuk.

Módszertani és elméleti megfontolások

A kutatás során felkeresett szervezetek vizsgálatánál két módszert alkalmaztunk: egyrészt a szervezetek képviselőinek egyórás szakértői mélyinterjúk során a szervezettel kapcsolatos és a magyar információs társadalom állapotát érintő kérdéseket tettünk

¹ A kutatásban Fonyó Attila, Kiss Mónika, Neltz Tamás és Szabó Előd munkája segített. A tanulmány Pintér Róbert segítő támogatása nélkül nem jöhetett volna létre. Ezennel szeretnék mindenkinek köszönetet mondani.

² A 27 megkérdezett szervezet jegyzékét lásd a mellékletben.

fel, másrészt pedig az elektronikus és a nyomtatott sajtóban 1994 óta megjelent és hozzáférhető cikkek kvalitatív elemzésével elvégeztük a vizsgált szervezetek médiareprezentációjának rekonstrukcióját. Ez utóbbi elemzés fő célja annak a felmérése volt, hogy mely szervezetek milyen témákkal tudtak megjelenni a nyilvánosság előtt, és az információs és kommunikációs technológiákkal összefüggésben milyen nagyobb nyilvános vitákra került sor.

Az interjúk elemzésekor kétféle típusú információt különböztettünk meg:

- A szervezettel kapcsolatos tárgyi információkra vonatkozó kérdések egyértelműen megválaszolhatók voltak.
- A szervezetek motivációjára abból következtethettünk, ahogyan a környezetüket értékelték és a saját szerepüket definiálták.

A második információs szinten az interjúk szövegeit mint a szervezetről szóló *narratívákat* dolgoztuk fel. Ilyen módon az interjúk alapján a következő jelentésrétegek tűnnek rekonstruálhatónak:

- Egyrészt láthattuk, hogy a különböző szervezetek képviselői hogyan írják le saját környezetüket, milyen fogalmakat használnak és azokat hogyan határozzák meg, illetve hogyan jellemzik (reprezentáció). Az ilyen szempontból végzett elemzés rávilágított arra, hogy a megkérdezettek hogyan értelmezik az információs társadalom fogalmát és hogyan látják az információs társadalom kiépítésének helyzetét Európában, továbbá képet adott arról is, hogy a civil szereplők miképpen vélekednek a magyar információs társadalom egyes strukturális kérdéseiről (például a tartalomkínálatról).
- Másrészt kiderült, hogy az adott szervezet milyen viszonyokat alakított ki a környezetével és annak egyes szereplőivel (participáció).

A médiareprezentációt vizsgálva az egyes szervezeteknek a különböző médiumokban való megjelenésén túl azt próbáltuk rekonstruálni, hogy melyek a legfontosabb diskurzusok, amelyekben az általunk vizsgált szervezetek megszólaltak. A „nyilvánosság” tekintetében megkülönböztettük az elektronikus és a nyomtatott médiumokat, illetve a szakmai és a tömegsajtót. Az így kapott négy csoportba a következő módon soroltuk be az általunk vizsgált sajtótermékeket: a legszűkebb nyilvánosságot elérő elektronikus szakmai portálok közé a www.terminal.hu és a www.backslash.hu, a nyomtatott szakmai sajtó csoportjába pedig a *Computerworld-Számítástechnika*, az *Internet Kallauz*, valamint a *Chip* és a *Byte* magazin került. Az elektronikus tömegmédiumok közül a www.index.hu és a www.origo.hu portálokat vizsgáltuk. Ezek nem feltétlenül az olvasóik számát tekintve maradnak el a nyomtatott tömegsajtótól, hanem jellegükben térnek el attól, ugyanis főként az internet iránt leginkább nyitott rétegeket, elsősorban a fiatalokat érik el. A legmagasabb szintű nyilvánosságot biztosító kategóriába sorolt médiumok közé a *Népszabadság*, a *Magyar Nemzet*, a *Figyelő* és a *Heti Világgazdaság* került.

A kutatás során az egyik legfontosabb elméleti tájékozódási pontot az Ernest Wilson nevéhez fűződő gyémánt-modell adta. Ez az egyes országok olyan modernizációs modelljét reprezentálja, amelynek alapja a fejlesztésben szerepet játszó négy főbb aktor (a politika, a gazdaság, a tudomány és a civil szektor) teljesítménye és a közöttük létrejött együttműködés minősége. A modellt természetesen bizonyos fenntartásokkal

kezeltük, hiszen azt Wilson eredetileg a fejlődő világban végzett kutatásai során dolgozta ki, jellemzően az angolszász gondolkodásmód jegyében, s ezért egy volt államszocialista ország társadalmi viszonyaira nem ültethető át maradéktalanul. A Wilson-gyémántban szereplő aktorokat kiegészítettük a médiával mint ötödik aktoriall és az alábbiak szerint differenciáltuk:

- A politikai szférát részekre bontottuk, és külön kezeltük a központi kormányzati apparátust, amelynek legfontosabb feladata a tervezés, vagyis az információs társadalom kiépítése, valamint az államigazgatás szintjén megragadható adminisztrációt, amely az állampolgárok és a civil szervezetek számára megteremti a környezetet hivatalos ügyeik intézéséhez.
- A gazdasági szféra mint aktor változtatás nélkül átvehető volt az eredeti modellből.
- Ezzel szemben a tudományos szféra szerepét már jelentős mértékben újra kellett definiálnunk, hiszen Magyarországon mind az Akadémia és a hozzá tartozó kutatóhelyek, mind a felsőoktatási intézmények túlnyomórészt költségvetési intézmények, és mind önmeghatározásukat tekintve, mind tényleges működésük gyakorlatában az állam alá rendelődnék.
- A civil szféra tekintetében abban a szerencsés helyzetben voltunk, hogy ez állt kutatásunk fő fókuszában, és a kérdéseket itt tehetjük fel a legdifferenciáltabban. Noha egyértelmű volt számunkra, hogy a civil szféra Magyarországon sajátos módon szerveződik (elég csak a történelmi helyzetre gondolni), nem éltünk semmilyen konkrét előfeltevessel vele kapcsolatban.
- A média mint aktor nem szerepel az eredeti wilsoni felosztásban, de könnyű belátni, hogy a társadalmi kommunikáció fő formájaként kiemelten fontos elemét képezi a civil szervezetek környezetének, ha azok artikulálni akarják céljaikat. A médiát ezért külön kutatási területként kezeltük.

Az alábbiakban a kutatási eredményeket a következő tagolásban ismertetem: Először az interjúk alapján rekonstruálható jelentésrétegeket mutatom be (reprezentáció és participáció), majd a vizsgált szervezetek médiareprezentációjának tanulságait ismertetem. Az utolsó részben kísérletet teszek arra, hogy összefoglaljam a szervezetek strukturális sajátosságait és reflektáljak a kutatás egészének eredményeire, továbbá kitérek a Wilson- gyémánt alkalmazhatóságára, valamint a tanulságok továbbgondolási lehetőségeire.

Az interjúk tanulságai: a magyar információs társadalom percepciója a megkérdezettek körében.

Az információs társadalom fogalma

Az interjúk első kérdései az információs társadalom mibenlétére vonatkoztak. A fogalom értelmezését illetően a megkérdezett nonprofit szervezetek válaszaiból komplex és sokrétű kép bontakozik ki, ami magában foglalja nemcsak a technikai eszközökkel való ellátottságot, hanem a strukturális változásokat, a társadalom működéséhez szükséges egész feltételrendszert megváltoztató folyamatokat, a technikára ráépülő alkalmazásokat, valamint a technológiához kapcsolódó tudás és motiváció, az információs kultúra komplex rendszerét is. Ugyanakkor az információs

társadalom fejlettségét többé-kevésbé jellemző módon azonosítják az internet penetrációs mérőszámával.

A megkérdezettek kiemelték, hogy az információs társadalom céljai és trendjei kevésbé jól ismertek, és a magyar közbeszédben a fogalom jelentése bizonytalan.

Jellemző, hogy a legtöbb civil szervezet elsősorban a politikát és a gazdaságot nevezte meg olyan szintéreként, ahol az információs társadalom trendjei érvényesülnek. Ezeken kívül visszatérő elem, hogy a megkérdezettek az információs társadalom fejlesztéséhez szükséges feltételrendszer megteremtését elsősorban az államtól és a politikai erőktől várják.

Az információs társadalom fogalmának értelmezése természetesen nemzetközi összehasonlításhoz kötődik: Magyarország ilyen szempontból a megkérdezettek szerint a középmezőnyben, vagy az élbolyhoz képest még nagyobb lemaradásban van. Ugyanakkor, noha interjúalanyaink az Európai Uniót az információs társadalom szempontjából nemzetközi összehasonlításban nem tekintik centrumnak, Magyarország számára orientáló modellként elsősorban európai országokat említettek. Úgy tűnik, hogy Ázsia információs társadalmait illetően a megkérdezettek vakfoltjára bukkanhatunk rá: mindössze egy válaszoló említett ázsiai példákat.

Az interjúkban megszólalók számára tehát az Európai Unió jelenti a legrelevánsabb összehasonlítási alapot, de a csatlakozás óta mind a Magyarországon kiépülő EU-adminisztráció, mind a magyar (elsősorban szakmai) nonprofit szervezetek számára nyitott EU-programok is jelentős szerepet látszanak játszani már most is. Ehhez hozzájárul, hogy egyes szervezetek esetében az EU-csatlakozás lényeges javulást hozott a pályázati lehetőségek terén: több megkérdezett szervezet (*MELASZ, MEKKE, MATISZ, MTE, INFÓRUM*) már korábban bekapcsolódott az európai uniós programokba, illetve az európai szervezetek munkájába

A magyar információs társadalommal kapcsolatban jelzett gondok és problémák között elsősorban a nyelvtudás hiánya, az alacsony penetráció, a nem megfelelő tartalomkínálat, valamint az internet-hozzáférés és a számítógépek magas költségei említhetők. A következőkben az egyes aktorok szerint részletezve mutatom be az információs társadalom percepcióját.

Állam

Az állam és a politikai szféra megítélése – mivel ez a kérdés rendkívül széles kört fog át, sokszor eltérő helyzetben lévő aktorokkal – igen komplex. Ugyanakkor az összes megkérdezettre jellemző, hogy az információs társadalommal kapcsolatos stratégia kialakítását és megvalósítását egyaránt az állami-politikai kompetenciák körébe sorolják. Az állami szféra teljesítményét a megkérdezettek általában a *közepesnél rosszabbnak* értékelték. A legtöbbször említett problémák a következők:

Az informatikai kormányzat „többfejű”, nem érvényesül egységes koordináció. Ehhez hozzájárul, hogy az információs társadalom fejlesztése tekintetében a kormány, illetve a közigazgatás nem minden tisztviselőjében van meg a megfelelő tudatosság és motiváció, a fejlesztések sokszor szigetszerűen mennek végbe.

Sok esetben problémát jelent az intézkedések átláthatatlansága és ellenőrizhetetlensége, és a közigazgatási szervek szintjén előfordul a technológia alkalmazására való felkészületlenség is. Többen említették a pénzalapok kevésbé hatékony és ellenőrizetlen elosztását, valamint a programok alacsony szintű integráltságát.

Az állam fontos, de eddig nem teljesített feladataként leggyakrabban az e-közigazgatás bevezetése került szóba. Mivel az e-kormányzat kérdését a legtöbb megkérdezett az információs társadalom fejlesztésének egyik stratégiai céljaként értelmezi, ezen a területen a jelenleginél jóval nagyobb aktivitást várnak a politikától. A másik stratégiai szempontból kitüntetett célként az innovatív szférákba, az oktatásba és a tudományba való befektetést jelölték meg. Az állami szerepvállalás elvárt területeként hasonló súllyal jelent meg továbbá a lakosság minél szélesebb körének bekapcsolása az internethasználatba.

További elvárásként fogalmazódott meg a *Private Public Partnership (PPP)* lehetőségeinek kihasználása, valamint az adó- és járulékkerhek mérséklése a nemzetközi versenyképesség érdekében.

A szabad szoftverekkel foglalkozó szervezetekre jellemző véleményként fogható fel, hogy az állam rossz működésének szimptomái közé sorolják a nyílt forráskódú szoftverek elérhetetlenségét a közbeszerzésekben.

A közigazgatás tekintetében visszatérő vélemény, hogy a kapcsolatok kiemelt szerepet játszanak a hatékony szervezeti munkában. Ugyanakkor feltételezhető, hogy ez nem annyira a döntések befolyásolására, mint inkább az információszerzésre vonatkozik, és a nem kielégítően informatív állami szféra egyik strukturális hiányosságának a kompenzációja.

Az állammal kialakított kapcsolatok

A megkérdezett civil szervezetek esetében az államhoz fűződő viszony három fő formája a támogatás, az együttműködés és az érdekképviselés. Jellemző, hogy a költségvetési szervekhez kötődő szervezetek az állammal való együttműködés lehetőségeként egyedül az anyagi támogatást említik, és egyes esetekben magát az államot azonosítják azzal a szervvel, amellyel a pályázataik benyújtása során kapcsolatba kerülnek.

Az anyagilag valamelyest önálló, valamilyen gazdasági szervezetet a háta mögött vagy a tagjai között tudó, illetve valamilyen technológia hasznosításában tevékenykedő szervezetek elsődleges célja a hatékony szakmai kommunikáció kialakítása az állammal. A kérdésről nyilatkozó szervezetek körében ezzel kapcsolatban a következő problémák merülnek fel:

- Intézményi szinten nem alakul ki hivatalos kommunikáció. Ugyanakkor az egyes személyek szintjén jó kapcsolatokat tudnak kialakítani: ez megerősíti azt a megállapítást, hogy a szervezet sikeres menedzselésében kiemelten fontos a kapcsolati tőke szerepe.
- A civil szervezetekkel való kapcsolattartást a politika, illetve az állami szervek nem tartják megfelelően fontosnak, a kommunikáció nem válik valóban hatékonná, mert az iteráció egy lépésben kimerül, vagyis a politika nem vár további visszacsatolásokat, és a vélemények egyeztetése után döntést hoz.

Gazdaság

Az interjúkban a gazdaság kérdései már jóval kisebb gyakorisággal kerültek szóba. Nem túlságosan meglepő, hogy a gazdaságról elsősorban a tagságukat a vállalatok köréből toborzó lobbiszervezetek alakították ki markáns képet, ami a következő állításokban foglalható össze:

A magyar informatikai ágazat fő problémája – a kis vállalatméretek mellett – a szféra *alulintegráltsága*, egyrészt az ágazaton belül, másrészt a kutatói oldallal és saját potenciális piacával fenntartott külső kapcsolatok terén is, amit jól mutat, hogy a nem informatikai profilú cégeknél az IKT eszközök használata a kívánatosnál kisebb mértékben jellemző.

Az IKT szektorban nem eléggé elterjedt a különböző projektkultúrák alkalmazása, és a vállalatok nem alkalmaznak minősítési és fejlesztési keretrendszereket. Mindehhez hozzátartozik az innováció alacsony szintje, ráadásul a kis számú fejlesztés jelentős részét külföldön értékesítik. Stratégiai célként fogalmazódott meg az innováció erősítése a gazdaságban az állam részéről történő támogatás eszközeivel is.

Együttműködés a gazdasággal

A gazdasági szereplőkkel kialakított kapcsolatok jó néhány szervezetnél alapvetően meghatározó erejűek, hiszen a lobbitevékenységet folytató szervezetek az információs társadalommal foglalkozó NGO-k markáns csoportját alkotják.

A gazdasághoz fűződő viszony másik jellegzetes formáját a költségvetési intézményekhez kötődő civil szervezetek alakították ki: ezekre a korlátozott támogatói kapcsolat jellemző. A sikeres együttműködés példájaként legtöbbször valamilyen ingyenes szolgáltatást említenek. Ugyanakkor ezek a szervezetek mint a vállalatok megrendelőinek a képviselői is megjelenhetnek, és a cégek támogatást nyújthatnak a szervezet működéséhez is.

Az alulról szerveződő, költségvetési intézményekhez nem kötődő civil kezdeményezések esetében a gazdasági szereplőkkel való kapcsolatot – a szervezet kommunikációs felületén (mint reklámhordozón) keresztül – nagymértékben befolyásolja a szervezet nagysága, továbbá az is, hogy az általa véghezvitt konkrét projekt kötődik-e valamilyen módon az adott cég tevékenységéhez. Jellemző panasz a civil szervezetek részéről, hogy önzetlen mecénatúra nem létezik. Ebből kiindulva úgy érzik, hogy a gazdasági szereplőket nem tekinthetik a működésüket támogató komoly partnernek, s ezért az állami (illetve az Európai Unió által biztosított) pályázati források elérését tartják elsőrendű célnek. A cégekkel való kommunikációt ezen kívül természetesen befolyásolja a már említett kapcsolati tőke is.

A valamilyen informatikai technológiával vagy alkalmazással (pl. *Linux*, elektronikus aláírás, *WiFi*) foglalkozó nonprofit szervezetek rájuk jellemző speciális viszonyrendszert alakítanak ki a cégekkel. A vállalatok közvetlen módon, akár tagsági viszonyon, akár szolgáltatások nyújtásán vagy eszközök rendelkezésre bocsátásán keresztül is bekapcsolódhatnak a szervezetek munkájába. Ezen kívül a civil szervezetek mint fejlesztők vagy mint szakmai kommunikációs partnerek is kapcsolatba kerülhetnek cégekkel.

Tudomány

A tudományos szférával kialakított kapcsolatok szempontjából a megkérdezett szervezetek igen széles skálán mozognak: vannak olyan szervezetek, amelyek szorosan kötődnek a tudomány világához, míg másoknak a tevékenysége egyáltalán nem érintkezik vele.

A tudományos szférával kapcsolatban az iparági érdekérvényesítő szervezetek részéről az alábbiak szerint összefoglalható markáns vélemény fogalmazódott meg: Ki kell dolgozni a tudomány és a gazdaság összekapcsolódásának a módjait, mert jelenleg nem működik közöttük a technológiai transzfer. Biztosítani kell a kutatók motivációját, és erre építve fel kell lépni a kutatók itthon tartása érdekében. Az ehhez szükséges feltételrendszert az innovatív szférákban állami beruházás teremtheti meg. A továbbiakban a kutatókat érdekeltté kell tenni a gazdasághoz kapcsolódó fejlesztési munkában.

Ugyanakkor hangot adtak annak a véleménynek is, hogy az informatika jellegénél fogva olyan terület, ahol a fejlesztés nem igényel magasabb elméleti szintű tudományos kutatásokat, az innovációhoz szükséges alkalmazott kutatásokat pedig a cégek maguk is el tudják végezni (számos pályázatot nyújtanak be kisvállalatokon belüli kutatói hálózatok kiépítésére).

Az NGO szektoron belüli kapcsolatok és a civil társadalomról alkotott kép

Az interjúk alapján elmondható, hogy a szervezet jellege, a mások szemében róla kialakított kép és az, amit az egész szféráról gondolnak, ebben a kérdéskörben függ össze a legerősebben. Mivel a megkérdezett NGO-k helyzetére és az általuk alkotott struktúrákra a későbbiekben még kitérek, itt csak a szféra egészével kapcsolatban megfogalmazott véleményeket foglalom össze.

- A megkérdezett szervezetek jelentős része lobbiszervezet, amely gazdasági szereplőket tömörít, és ennek megfelelően a civil társadalomhoz képest valamelyest kívülállónak érzi magát. Egyébiránt jellemző, hogy a lobbiszervezetek egy része nyitott lenne az „igazi” civilekkel való együttműködésre, de fejletlennek tartja a civil szférát, amely ideális működése esetén a „civil kontroll” érvényesítője lehetne az állammal szemben.
- A költségvetési intézményekhez kötődő szervezetek bizonyos értelemben szintén elhatárolják magukat a civil szférától.
- A magyarországi civil társadalom történetének egyik legfontosabb szereplője a Soros Alapítvány, amely fiókszervezeteivel komoly katalizátorszerepet töltött be a magyarországi civil társadalomban. A *NIOK* és a *C3* központ mint kvázi civil szervezetek direkt módon segítették és jelenleg is segítik a kisebb NGO-k informatikai felzárkózását, elsősorban az információs szolgáltatások terén.
- Az alulról szerveződő civil szervezetek (pl. a zöldek, a szabad szoftverek szószólói és a feministák) jellemzően erős hálózatokkal rendelkeznek, de elsősorban a saját területükön tevékenykedő más szervezetekkel alakítanak ki szoros kapcsolatokat.

- A civilek anyagi lehetőségeivel kapcsolatban az alulfinanszírozottság a legtöbb interjúban direkt módon nem jutott kifejezésre, de többen szóvá tették, hogy az elnyert pályázati pénzeszszegek késve érkeznek meg, és sok civil szervezet számára az utófinanszírozás is gondot jelent.

A média megítélése és a médiakapcsolatok

A megkérdezett civil szervezetek a médiával kapcsolatban egybehangzón úgy vélekednek, hogy az internet magyarországi médiareprezentációján javítani kellene, mert a sajtóban jelenleg elsősorban a negatívumok jelennek meg. Általánosnak tekinthető vélemény továbbá az is, hogy noha a hagyományos médiumok e-mail útján való hozzáférhetőségük biztosításával, valamint a műsorok és sajtótermékek *online* megjelenítésével elkezdték kiaknázni az internet adta lehetőségeket, a bennük rejlő felvilágosító-oktató potenciál nincs kihasználva.

A médiával kialakított viszony szorosan összefügg azzal, hogy a szervezet a saját tevékenységével mit szeretne elérni, és célcsoportjaként kiket definiál. A médiával kapcsolatos igények – és ténylegesen kihasznált lehetőségek – néhány esetben túlmutatnak a szervezetről való híradásokon, és jelentős szerepet játszanak a szervezet imázsának kialakításában és promóciójában egyaránt.

A szervezetek vizsgálatakor megkülönböztettük, hogy a szervezet az adott médiummal belső vagy külső kommunikációt folytat-e. Belső kommunikáción a szervezet potenciális támogatóival és az általa képviselt téma iránt érdeklődőkkel való párbeszédet értettük, míg külső kommunikációnak elsősorban a nyilvánosság erejének a tömeg-tájékoztatási eszközökön keresztül történő segítségül hívását tekintettük. Ennek alapján a következő civil stratégiák körvonalazódnak:

- Egyes speciális szervezetek valamely meghatározott kör szereplőit (pl. a *NIOK* esetében a tudományos szférát vagy a civil szervezeteket) próbálják elérni. Számukra a média másodlagos szerepet játszik, de saját projektjeikkel egyes esetekben (pl. a *NIOK*-nál az Év adományozója- díjak odaítélésekor) megcélozhatják a szélesebb médianyilvánosságot is.
- Az iparági érdekképviselőket ellátó lobbiszervezetek jellemzően a kormánnyal folytatott párbeszéd közvetítőjének és egyúttal egyik fontos résztvevőjének tekintik a médiát. (Számos esetben kiemelték a média hatalmi ágazat jellegét).
- Az alulról szerveződő, illetve kevesebb erőforrással rendelkező szervezeteknél a médiaszereplés mint a véleményartikuláció egyik lehetősége és az érdekvédelem eszköze kaphat kiemelt szerepet. Az ilyen szervezetek jellemzően a sok embert érintő, valamilyen közérdekű kérdés körül kialakuló diskurzusok mentén tudnak megjelenni. Ilyen például az önmagát eleve „*watchdog*” szervezetként definiáló *MELASZ*, a Technika az Emberért Alapítvány és a *NETÉRT*. Az ilyen szervezetek tehát céljaik eredeti meghatározásával nem kötődnek szorosan a médiához, de a célok megvalósításában az kiemelten fontos partner számukra, s ez visszahat a szervezet jellegére is.
- Az olyan alulról szerveződő egyesületek esetében, amelyeknek a tevékenysége a tömegmédiára szempontjából túlságosan speciális (pl. *MINŐK*) vagy regionális jellegű (pl. *HUWICO*-Budapest), illetve nem kapcsolódik országos jelentőségű diskurzushoz, az adott szervezet megjelenhet ugyan a médiában és kiépíthet jó médiakapcsolatokat, ami

jótekményen hathat a szervezet ismertségére, de a médiaszereplés nem válik a szervezet tevékenységének központi elemévé.

- Egyes alternatív szervezetek (pl. a szabad szoftverekkel foglalkozó, a globalizációellenes és a zöld szervezetek) a tömegmédiával kialakított jó kapcsolataikat is felhasználják stratégiai céljaik elérésére. Ezek a közvélemény támogatását saját műsoraik és kiadványaik nyilvános bemutatásán keresztül próbálják megnyerni (jó példa erre a szabad szoftveres szervezetek több rendszeresen megjelenő műsora a Fix TV és a Fix Rádió csatornáin vagy a www.indymedia.hu portál). A médiával elsősorban belső kommunikációt folytatnak, ki-kikacsingatva a szélesebb nyilvánosság felé.

A vizsgált szervezetek médiareprezentációja

A médiareprezentáció tekintetében az általunk vizsgált szervezetek az alábbi négy csoportba sorolhatók:

- Egy-egy diskurzus központi szereplői. Ezek a diskurzusok jellemzően valamilyen konfliktushoz kötődnek (*BSA, NETÉRT, MTE, LME*).
- Jelentős médiareprezentációjú szervezetek, amelyekkel kapcsolatban folyamatosan jelennek meg különféle cikkek és híradások a médiában (*IVSZ, INFÓRUM, Teleház Szövetség*).
- Nagyobb projektek kapcsán a média látókörébe került, közepes médiareprezentációjú szervezetek (*MINők, NIOK, MATISZ, C3, NJSZT, Zöld Pók Hálózat, INDYMÉDIA, TEA*).
- Ritkán és véletlenszerűen megjelenő szervezetek (*MIT, MEISZ, HUWICO, FSF, W3C, MELASZ, MEKKE, MKIE, HUNGARNET, HUNINET, ITOSZ, INFOÉRA*).

Az illegális szoftver diskurzus

A nyilvánosság előtt folyó egyik legnagyobb és legtöbb résztémára bontható informatikai tárgyú vita az elsősorban a *BSA* tevékenységéhez kötődő illegális szoftver diskurzus. Ez a leghosszabb ideje napirenden levő téma: ezzel kapcsolatban már a kilencvenes évek közepétől kezdve rendszeresen jelennek meg cikkek a szakmai és a napi sajtóban egyaránt. Ugyanakkor ez a diskurzus meglehetősen kevés ponton és csak közvetve kapcsolódik más témákhoz, és lényegében egyetlen speciális kérdés körül folyik.

A vita kulcsfigurájának a *Business Software Alliance* nevű szervezet tekinthető, amelynek a stratégiájához hozzátartozik az illegális szoftver diskurzus folyamatos életben tartása (fizetett hirdetések, kutatások eredményeinek ismertetésén és sajtókampányokon keresztül). A diskurzus második részterülete a *BSA* programjairól való híradás. A harmadik részterületet a rendőrségi akciókról és a folyamatban levő eljárásokról való híradások alkotják, és mindezekre épül rá a *BSA* tevékenységét vitató ellendiskurzus.

Az illegális szoftverekkel kapcsolatban folyó diskurzusban a felek között a következő főbb frontvonalak alakultak ki:

A *BSA* tevékenységének megítélését firtató kérdéseinkre adható egyik válasz szerint a *BSA* független civil szervezet, amely a társadalomban a szoftverek legális alkalmazásáért küzd, és így csak a jogkövető magatartást segíti elő. A másik vélemény úgy fog-

lalható össze, hogy a *BSA* célja a szervezetet létrehozó szoftvercégek profitjának maximalizálása, és a *BSA* – civil szervezeti státusánál fogva – speciális módon befolyásolhatja az állami szerveket. A *BSA* mint „civil szervezet” valójában szürke zónát teremt a gazdaság és az állam között, és a „szoftver-rendőrség” szerepében tetszeleg. A *BSA* „szoftver-rendőrségi” funkciójával szemben elvi, jogi és szakmai kifogások merülnek fel. Ezeket a kifogásokat jól demonstrálja, hogy a Technika az Emberért Alapítvány 2002. évi *Big Brother-közönségdíját* a *BSA* kapta.³

A tartalomszabályozási diskurzus

A tartalomszabályozásról szóló diskurzus eszkalálódása a 2000-ben Tihanyban tartott *Internet Hungary* konferenciától eredeztethető, ahol az *ORTT* részéről felvetették, hogy a tartalomszabályozás kérdését jogi alapokra kívánják helyezni, ami a tartalomszolgáltatók részéről heves ellenkezést váltott ki. Ennek hatására szerveződött meg a Magyarországi Tartalomszolgáltatók Egyesülete, amely mindmáig irányadó szerepet játszik a tartalommal kapcsolatos kérdések megítélésében. Az egyesület azt az álláspontot képviseli, hogy a tartalommal kapcsolatos kérdéseket szakmai önszabályozás útján kell megoldani. A diskurzus azonban a Magyarországi Tartalomszolgáltatók Egyesületének tagjain kívül is sok szereplőt vonultat fel és számos területet érint.

- Idetartoznak mindenekelőtt az internetes tartalmak szabályozásának elvi kérdései, amelyek egy nagyobb problémakörbe illeszkednek és egyrészt az internet mint médium karakterét, szabályozhatóságát vagy szabályozandóságát, másrészt az esetleges szabályozás eszközeit érintik. Ennek a diskurzusnak a keretében más szervezetek képviselői is (pl. Beck György, az Informatikai Érdekegyeztető Fórum elnöke) mérvadó véleményeket fejtettek ki, a vita folytatódik.
- Ehhez szorosan kapcsolódó terület továbbá az adatvédelem és a szerzői jogok védelme.
- Az adott kérdésben a különböző politikai pártok eltérő álláspontot fogalmaztak meg. Az informatikai miniszter, Kovács Kálmán például egyértelműen kijelentette, hogy az IHM nem kíván a tartalmat érintő kérdésekkel foglalkozni.
- Az önszabályozás kérdésében a magyarországi gyakorlat annyi újdonsággal szolgált, hogy a szabályozást – a külföldi példától eltérően – nem az internetszolgáltató, hanem a tartalomszolgáltató végzi.
- A diskurzus utóéletéhez tartozik, hogy Magyarországról több szervezet bekapcsolódott az Európai Unió *e-Content* programjába, és ennek eredményeként Magyarországon is létrejöttek olyan programok, mint az Infomediátor Iroda, a www.internethotline.hu vagy a Barátságos Internet Fórum.

Magyarországon a tartalomszabályozás kérdései mára tisztázottnak látszanak annyiban, hogy ennek keretrendszerét a szakmai önszabályozás adja és főszerelője a Magyarországi Tartalomszolgáltatók Egyesülete, ám továbbra is sűrűn felmerülnek vitás kérdések, mint azt a [Hálapenz.hu](http://Halapenz.hu) portál példája is mutatja.

³ A közönségdíj indoklása: „Hatóságnak tünteti fel magát és fenyegetően lép fel a felhasználók ellen, noha csupán egyes szoftvergyártók érdekképviselőit létrehozott nonprofit szervezet.” (Forrás: <http://www.bigbrotherawards.hu/vege2002.html>)

Az internetelérés költségeivel kapcsolatos diskurzus

A magyarországi internet penetráció szintje nemzetközi összehasonlításban alacsonyabb a térség helyzete alapján várhatónál, aminek egyik lehetséges okaként többben az internetelérés magas költségeit említik. A vezetékes telefonos internet-hozzáférés egyik alapköve a *MindenkiNet* díjessomag volt, ezt a szolgáltatást azonban a *Matáv* 2002. július 1-jén megszüntette. Két héttel később, július 15-én debütált a *Vodafone* korlátlan, átalánydíjas *GPRS* alapú internetszolgáltatása. A *Matáv* döntésére válaszul megalkult a Netfelhasználók Érdekvédelmi Társasága (*NETÉRT*), és egy igazán látványos és komoly médiafigyelmet kiváltó akcióval, a 2002. május 25-re „egértemetés” jelszóval tüntetést szervezett. A kérdésben a *NETÉRT*-en és a *Matáv*-on kívül az állam, a politikai pártok és a gazdasági szereplők is állást foglaltak. Néhány hónappal később, 2003 tavaszán az internetezők számának szignifikáns csökkenését kimutató vizsgálat eredményeinek ismertetése, a kormányzat által bevezetett kedvezményes internet-előfizetések bejelentése és a *Vodafone* szolgáltatásainak korlátozása kapcsán a *NETÉRT* az internetezők érdekeinek első számú képviselőjeként tudta magát elfogadtatni, és ennek eredményeképpen szinte minden kérdésben azóta is lehetőséget kap a megnyilatkozásra, legyen szó akár gazdasági, akár technikai természetű problémákról.

A szoftverszabadalmakkal kapcsolatos diskurzus

A médiadiskurzus középpontjában ebben az esetben a szoftvereknek az Európai Unióban megvalósítandó szabadalmaztathatóságával kapcsolatos párbeszéd áll, ami tulajdonképpen a nemzetközi diskurzus leképeződésének tekinthető: a témában kibocsátott irányelvekkel kiváltott viták arról folynak, hogy – az Egyesült Államokhoz hasonlóan, ahol már évek óta megvan egyes technológiák (például egyes honlapokon bizonyos fajta navigációs lehetőségek) szabadalmaztatásának a lehetősége – ennek Európában is meg kell-e teremteni a jogi alapjait. A független fejlesztő csoportoknak és a szabad szoftverek híveinek álláspontja szerint az ilyen típusú szabadalmak megbénítják a versenyt és az innovációt, és az amúgy is előnyös helyzetben lévő multinacionális szoftvercégeket segítik. Az ehhez kapcsolódó magyarországi diskurzusban – ritkaságszámba menő módon – a civil szektor prominens képviselőit tömörítő, rendkívül széles körű összefogással kibontakozó alkalmi szövetség jött létre a direktíva ellen, amelynek a tagjai között szerepel a Free Software Foundation, a Linux-felhasználók Magyarországi Egyesülete, a Magyar Tartalomipari Szövetség és az Informatikai Vállalkozások Szövetsége is. Néhány informatikai vállalkozás (*UHU-Linux*, *LSC*, *Publishing Factory*, *Balabit* és a többiekhez képest mamutnak számító *Novell*) szintén hallatta a hangját. A tiltakozás nagyrészt nyílt levelek megfogalmazásából állt, azonban nem érte el a tömegsajtó érzékenységi küszöbét, inkább a szakmai sajtó követte az eseményeket a szervezetek és a vállalatok által kiadott közlemények megjelentetésével.

Ezzel szemben a szabadalmak ellen tiltakozó demonstráció, amihez további szervezetek is csatlakoztak, már kellő súllyal szerepelt a *mainstream* médiában, ahol folyamatosan napirenden tartották a kérdést.

A vita bizonyos tekintetben a tiltakozók győzelmével látszik zárulni: mind az Európai Unió, mind a magyar kormány illetékes köreiből megoszlanak a vélemények a kérdésben, és ez a helyzet – egyelőre úgy tűnik – a jelenlegi rendszer fennmaradásának kedvez.

A civil szféra strukturális meghatározottsága

Az általunk vizsgált szervezetek jellegét a következő tényezők határozzák meg: a szervezet által igénybe vehető erőforrások, a saját maga számára meghatározott tevékenység és az adott diskurzus, a szervezet működési környezete. Az alábbiakban ezeket a kérdéseket vizsgáljuk meg röviden.

Az erőforrásokhoz való hozzáférés

Az első tényezőként megnevezett erőforrások viszonylag könnyen azonosíthatók voltak, annál is inkább, mivel itt – kissé leszűkítve – csak az anyagi, humán és infrastrukturális feltételeket vizsgáltuk. Az erőforrások szempontjából a szervezeti működés lehetőségei tűnnek a vízvonalnak, vagyis az, hogy az egyes projektekre kapott pénzüsszegek felhasználásán kívül mennyire biztosított maga a szervezeti lét, továbbá fontos szerepet játszik a szervezet nagysága is. Az iparági érdekképviseletek, a költségvetési szervekhez valamilyen módon kötődő csoportok és az alulról jövő kezdeményezések között döntő különbségek vannak.

Az iparági érdekképviseletek létrehozói valamilyen formában biztosítják a szervezetek működési feltételeit mind anyagi, mind infrastrukturális és humán oldalról. Ugyanakkor megállapítható, hogy ezeknél a szervezeteknél a tagok és a tisztviselők sokszor fizetés fejében végzik a munkájukat: a civil szektorra jellemző önkéntesség szintje itt a legalacsonyabb.

A költségvetési szervekhez kötődő NGO-k (pl. *HUNGARNET, HUNINET, ITOSZ, MEKKE*) a humán tőkén kívül viszonylag jól tudják biztosítani az infrastrukturális hátteret is. Jellemző rájuk, hogy a szervezeti tevékenység során adódó feladataikat a tagok (pl. azok az egyetemi oktatók, akik részt vesznek a *HUNINET* tevékenységében is) valamilyen intézmény alkalmazásában végzett munkájuk mellett látják el.

Végül az alulról jövő civil kezdeményezések vannak a legbizonytalanabb helyzetben mind az infrastrukturális háttér, mind a pénzalapokhoz való hozzáférés tekintetében: legfontosabb erőforrásuk a tagok által többnyire önkéntesen végzett munka.

Előfordul ugyan, hogy egyes szervezetek működési költségeik fedezetének biztosítására bizonyos szolgáltatásokat nyújtanak és az így keletkezett bevételt visszaforgatják a szervezet tevékenységébe, de az általunk vizsgált szervezetek körében ez korántsem nevezhető tipikusnak.

A szervezet feladatainak természete és a szervezet bekapcsolódása a társadalmi diskurzusokba

A szervezetek tevékenységét illetően hasznos megkülönböztetési szempontnak tűnik, hogy az adott szervezet életében milyen arányban áll egymással a szervezet saját hatáskörében végzett munka (belső aktivitás) és a szervezet tevékenységi körét érintő

társadalmi diskurzusok alakítása (külső aktivitás). A diskurzus ebben az esetben a valamely fontos társadalmi kérdéssel kapcsolatos összes releváns közéleti megnyilvánulást jelenti, tehát az adott kérdésnek a médiában való megjelenésén kívül idetartoznak a politikai döntések, a törvényhozói munka és a szervezetek között, illetve azokon belül folyó egyeztetések is. A kutatás során készített interjúk alapján a vizsgált szervezetek szempontjából a következő diskurzusok bizonyultak a legfontosabbnak:

Az információs társadalommal kapcsolatban folyó *mainstream* diskurzus valójában több diskurzus egymásba fonódása, amelyek az úgynevezett „legjobb gyakorlatokat” (*best practices*) és a résztvevők véleménye szerint célravezető stratégiákat járják körül, s „az információs társadalom fejlesztése Magyarországon” címszó alatt foglalhatók össze. Ennek a sokrétű diskurzusnak olyan kristályosodási pontjai vannak, mint a penetráció, az e-közigazgatás, az eszközökhöz való hozzáférés támogatása, az ágazati támogatások elosztása, a K+F tevékenység élénkítése, valamint az eszközök és a szolgáltatások árszínvonala. Jellemző a diskurzusra, hogy az egész magyar lakosságot érintő kérdéseket tárgyal a legszélesebb médianyilvánosság előtt, szakmai, tudományos és gazdasági megfontolások szerint. Legfőbb témája az, hogy az állami szerepvállalás milyen módon teremthet ideális feltételeket a fejlődéshez. A diskurzusban részt vesz az összes szakmai és ágazati érdekképviselői szervezet, továbbá az *MIT*, az egyik legrégebbi szervezet, amely elsősorban az internettel foglalkozik.

A szervezetek másik csoportja „alternatív” megközelítéssel, sajátos nézőpontok felől próbálja az általa képviselt értékeket artikulálni. Ilyenek pl. a szabad szoftve-ekkel foglalkozó egyesületek, a *privacy* kérdéseire koncentrááló Technika az Emberért Alapítvány, a zöld szervezetek, a globalizációellenes mozgalmak és a *MINők*.

A szervezetek következő csoportját azok alkotják, amelyek kevésbé foglalkoznak az össztársadalmi érdekű kérdésekkel. A médianyilvánosság ezeknek az esetében elsősorban az általuk végzett munka szempontjából lehet fontos. Idetartoznak a tudomány világához és az egyházakhoz kötődő, valamint a civil társadalom fejlesztésével, illetve a művészeti és oktatási tevékenységgel foglalkozó szervezetek. Ezek csak bizonyos esetekben fordulhatnak a médiához: ismertségük nyilvánvalóan befolyásolja ezeknek a szervezeteknek a lehetőségeit is, de ez számukra az alaptevékenységükhöz képest csupán másodlagos fontosságú.

Az ebbe a csoportba tartozó szervezetek közül kiemelhető a Teleház Szövetség és az Intelligens Települések Országos Szövetsége, amelyek azért különlegesek ebben a körben, mert fő tevékenységük folytatása mellett egyre inkább az információs társadalom komplex problémakörének egészét átfogó központi diskurzus irányába mozdulnak el. Ezek egyrészt társadalmi súlyuk révén kerülnek be a *mainstream* diskurzusba, másrészt pedig azért, mert Magyarországon az információs és kommunikációs technológiai eszközökhöz való közösségi hozzáférés és az e-közigazgatás programjait a kormányzati politika az információs társadalomhoz vezető út kiemelt stratégiai fontosságú állomásaiként határozta meg.

A szervezetek működési környezete

A szervezetek működését meghatározó harmadik tényező az, hogy milyen nagyobb hálózatba illeszkednek bele, ugyanis – mivel a hálózatoknak legalábbis az informális erőforrásai valamilyen mértékig a hozzájuk kapcsolódó szervezetek számára

is elérhetővé válnak – a hálózatok prioritásai és normái befolyásolják a szervezetek munkáját.

Az információs társadalom kialakulásával összefüggő kérdésekkel foglalkozó szervezetek legmarkánsabb csoportját a szakmai és az ágazati képviseleti szervezetek alkotják. Ezeknek az erőforrásait túlnyomórészt az alapítókik biztosítják. Az idesorolható szervezetek jellemzően professzionális munkát végeznek, vagyis a gazdasági hatékonyságra való törekvés egyes elemei megjelennek a szervezetek működésében is.

A költségvetési intézmények civil szervezetei a magyarországi NGO-k világában sajátos szívet jelentenek: rendelkeznek infrastruktúrával és információkkal, és az ágazati képviseletekhez hasonlóan átültetik munkakultúrájukat a szervezet működésébe. Önmeghatározásukban általában élesen elhatárolják magukat a „valódi” civil szervezetektől. Tevékenységük többnyire valamilyen speciális funkció „kiszervezésként” is értelmezhető.

A következő csoportként a nemzetközi szervezetek magyar fiókszervezetei nevezhetők meg. Ezekre jellemző, hogy a hazai civil szféra zöméhez képest bizonyos mértékig kitüntetett helyzetben vannak, mivel működésükben – és adott esetben működési feltételeikben is – a nyugati normák, eljárások és standardok érvényesülnek, és részben ennek köszönhetően többnyire sokkal jobban definiált célok eléréseért munkálkodnak. Idesorolható a *BSA*, a *MIT*, a *W3C*, és bizonyos értelemben a *NIOK* és a *C3* is.⁴ A jó nemzetközi kapcsolatok megléte leginkább az adott NGO-k szervezeti kultúrájára hat ki, de ezeknek a kapcsolatoknak más hozadékai is lehetnek. A szabad szoftveerekkel foglalkozó, a globalizációellenes és a zöld mozgalmak nagy része szintén nemzetközi szervezetek „honosításaként” jött létre, ez utóbbiaknak a működésében azonban kevésbé érvényesülnek a fent jelzett hatások.

Összefoglalás

A civil szféra vizsgált szegmentumára általában jellemző vonások

A kutatás során vizsgált NGO-k sajátosságai elsősorban az információs társadalom (és a vele kapcsolatos diskurzus) fejlődésének jelenlegi magyarországi szintjét tükrözik. Ugyanakkor jellemző, hogy ezek a szervezetek – annak megfelelően, hogy az információs társadalom fogalmát hogyan értelmezik – eltérő mértékben elkötelezettek az információs társadalom „ügye” mellett. Az információs társadalom kiépítésével kapcsolatos különféle felfogások spektrumának egyik végpontját jelentő „minimális program” kimerül az infokommunikációs eszközök pragmatikus használatában, a másik végponon elhelyezkedő „maximális program” pedig egy olyan jövő víziója, amelyben a társadalmat konstituáló kommunikáció túlnyomórészt az új típusú infokommunikációs eszközön keresztül zajlik, amelyek ezáltal a társadalom elsődleges strukturáló tényezőivé válnak. Az „információs társadalom” kifejezés értelmezési tartományának egyik legfontosabb jellemzője a fogalom általános jellegéből adódik: a fogalom nem lokalizálható je-

⁴ Bizonyos szempontból a Soros Alapítvány is felfogható ilyen közvetítő hálózatként, ezért a *NIOK*-on keresztül áttételesen más szervezetek is idesorolhatók.

lenségekre vagy jelenségek csoportjaira, hanem átfogó folyamatokra utal, amelyek át-
alakítják az egész társadalom, s azon belül elsősorban a politikai és a gazdasági
alrendszerek működését. Ennek megfelelően az információs társadalom kiépítésének
kérdéseiben mind az állami és politikai szféra, mind az átalakuló gazdaság szereplői
közvetlenül érintettek és érdekelték. Az információs társadalom „ügye” tehát elsősor-
ban az állam és a gazdaság cselekvési programjaként jelenik meg, s emiatt a civil szférá-
ban ezekkel a kérdésekkel foglalkozó szervezetek többségét – a politikai orientációjú
csoportok mellett – a gazdasági szereplőket és a valamilyen módon mindig az államtól
függő közintézményeket képviselő NGO-k teszik ki, s ezek tekinthetők a legmeghatá-
rozóbbaknak.

A másik legfontosabb általánosan jellemző vonás az, hogy Magyarországon az in-
formációs társadalom kiépítése úgy jelenik meg, mint olyan befektetés a jövőbe, ami a
most elterjedő technológiákhoz kötődik. Az információs társadalommá való átalakulás
Magyarországon elsősorban a jövőre vonatkozó stratégia megtervezését és megvalósí-
tását jelenti. Az információs társadalom diskurzusában részt vevő civil szereplők első-
sorban az információs társadalom kialakításában érdekelt csoportok (pl. iparágak), va-
lamint az „ügyben” speciális módon érintett foglalkozási körök képviselői közül
kerülnek ki. (Meg kell jegyezni azonban, hogy itt is hatnak a digitális szakadék egyen-
lőtlenségei.)

A harmadik fontos jellemző vonásnak azt tekinthetjük, hogy míg az internet lehe-
tőséget teremt számos kapcsolat kialakulására és az önszerveződési lehetőségek soha
nem látott bőségét teremti meg, az interneten keresztül szerveződött közösségek sok
esetben csak *online* „élnek”, miközben *offline* nem intézményesülnek. Ugyanakkor az
offline intézményesülő szervezetekre is jellemző az infokommunikációs eszközök in-
tenzív használata, tehát valószínűsíthető, hogy a civil szférának az a része, amely az in-
formációs társadalom körül pulzál, valójában sokkal kiterjedtebb és összetettebb annál
a vékony szeletnél, ami a látókörünkbe kerül, csak az intézményesülés híján sokszor
észrevétlen marad.

A vizsgált szervezetek csoportosítása

Mindezek után talán nem meglepő az a megállapítás, hogy a vizsgált szervezetek-
nek a különféle erőforrásokhoz való hozzáférése, működési környezete és tevékenysé-
ge szempontjából egyaránt a legtöbbet eláruló és a leginkább meghatározó tényezőnek
azt tekinthetjük, hogy a szervezet milyen módon kötődik (vagy egyáltalán kötődik-e)
valamely másik társadalmi alrendszer szereplőjéhez.

Ennek megfelelően a legjelentősebb és leginkább meghatározó csoportnak a
gazdasági szervezeteket tömörítő, iparági érdekvédelmi szervezetek (*IVSZ, MATISZ,*
MEISZ, MTE, MELASZ) tekinthetők, természetesen idesorolva az ezeket tömörítő
INFÓRUM-ot is. Ezeket a szervezet működéséhez szükséges erőforrásokhoz való jó
hozzáférés és a sűrű szervezeti hálóba való beágyazódás, valamint az ezzel együtt járó in-
tenzív belső kommunikáció jellemzi. Ezek a szervezetek elsősorban a szabályozók ki-
alakításában és a keretfeltételek megtervezésében vesznek részt, és élénk kommuniká-
ciót folytatnak a kormánnyal.

A második legfontosabb csoportba az államhoz és a tudományos szférához kötődő civil szervezeteket sorolhatjuk. A két típus összevonását az indokolja, hogy mind az önkormányzatok, mind a tudományos szféra intézményei a központi költségvetéstől függenek. Az ide tartozó szervezetek többnyire a költségvetési intézmények egyes feladatait látják el civil szervezeti formában (pl. *HUNINET*, *HUNGARNET*, *MEKKE*), vagy a közígazgatás alacsonyabb szintjén elhelyezkedő szervezeteket fogják össze és képviselik az országos diskurzusban (pl. *ITOSZ*).

Az alrendszerhez nem kötődő civil szervezetek jellegzetes csoportja elsősorban a nagy nemzetközi hálózatok magyar tagszervezeteiből tevődik össze.

Az alulról jövő civil kezdeményezések körében nagy változatosság tapasztalható: ezek közé sorolható az országos ismertségű Netfelhasználók Érdekvédelmi Egyesülete (*NETÉRT*), de akadnak közöttük az információs társadalom diskurzusához közvetlenül kapcsolódó és annak alternatív olvasatait nyújtó szervezetek (ilyen például a *Privacy International*hez kötődő Technika az Emberért Alapítvány és a Magyar Internetező Nők Egyesülete), a tudatformálás küldetését vállaló szervezetek (*MKIE*, *MIT*) és a kifejezetten valamilyen speciális tevékenység támogatására szerveződött NGO-k (pl. *HUWICO*, *INFOÉRA*) is.

Az alulról szerveződő NGO-k közé tartoznak az említettekén kívül az információs társadalom diskurzusához csak érintőlegesen kapcsolódó rendszerkritikai (globalizációellenes és zöld) mozgalmakat képviselő szervezetek is (Zöld Pók Hálózat, *Indymedia.hu*).

Az iparági képviseleti szervezetektől az alulról szerveződő kezdeményezésekig terjedő spektrum középső részén helyezkednek el a szoftverek szabad felhasználásáért küzdő szervezetek, amelyek közül mi a Linuxfelhasználók Magyarországi Egyesületét és a *Free Software Foundation* magyar fiókszervezetét kerestük meg.

Az eddig kialakított kategóriákba három szervezet nem tűnik besorolhatónak:

- A civil szervezeti státust kategorikusan elutasító *BSA* önmagát mint „szoftverrendőrséget” definiálja.
- a Magyarországon legrégebben működő informatikai szervezet, a Neumann János Számítógép-tudományi Társaság (*NJSZT*) sajátos hungarikumnak tekinthető, egyrészt azért, mert az informatikával foglalkozó magyar szakemberek és az informatika iránt érdeklődő laikusok közötti kapcsolatok ápolására vállalkozik, másrészt pedig azért, mert Magyarországon ez a szervezet vállalja a felelősséget az *ECDL* vizsgaközpontok akkreditációjáért.
- Ha a Neumann János Számítógép-tudományi Társaságot hungarikumnak nevezhetjük, akkor a Teleház Szövetség a magyar specialitások egy további „fokozatának” tekinthető, hiszen a skandináv országokból kiindult Teleház mozgalom körén belül ma már „magyar modellről” beszélnek. A szervezet egyedülálló fejlettségét jól mutatja, hogy a több mint 500 teleházat tömörítő szövetség a közösségi internet-hozzáférési és vidékfejlesztési diskurzus középpontjába került.

Ha végiggondoljuk a kutatás révén felszínre hozott összefüggéseket, a következtetések két irányban tűnnek továbbgondolhatónak. Egyrészt mérleghelhetjük, hogy a Wilson-modell mennyire alkalmas a magyarországi viszonyok leírására, másrészt rögzíthetjük a Magyarországra jellemző sajátosságokat.

A modell továbbgondolásával kapcsolatban határozottan kirajzolódni látszik, hogy az általunk vizsgált szervezetek esszenciális értelemben nem mind sorolhatók a „civil szféra” kategóriájába. Annál is kevésbé, mivel az egyes szervezetek jellemző vonásainak a végső kategorizálása során a társadalmi alrendszerhez való kapcsolódás bizonyult a leginkább meghatározó tényezőnek. A vizsgált szervezetek esetében tehát két fő típus látszik megkülönböztethetőnek. Az egyikbe azok a szervezetek tartoznak, amelyek a nagy alrendszerek és cselekvési-kommunikációs szférák közötti, illetve azokon belüli közvetítés feladatait látják el (ennek a típusnak jellegzetes példái a gazdaság és a politika között közvetítő iparági érdekérvényesítő szervezetek, továbbá a központi kormányzat, a politikai erők és az önkormányzatok között lavírozó Intelligens Települések Országos Szövetsége, vagy a tudományos szféra, a gazdaság és az állam közötti alkufolyamatokat menedzselő *Hungarnet* és *Huninet*). A másik típushoz azok a szervezetek tartoznak, amelyek ténylegesen valamilyen alaptevékenységet végeznek, és kapcsolataikat csak ezek támogatására használják (például a *Magyar Elektronikus Könyvtárért Közhászú Egyesület* vagy a *Huawico*). Ezeknek a szervezeteknek a kapcsolatait közelebbről szemügyre véve azt láthatjuk, hogy noha maguk a szervezetek nem kötődnek egyértelműen egyik nagyobb alrendszerhez sem, kapcsolataikat elsősorban az állami-politikai szférával alakítják ki.

Ezzel a Wilson-gyémánt aktorainak vizsgálatában áttértünk a magyarországi sajátosságok vizsgálatára. Konklúzióként leszűrhetjük, hogy a legtöbb „tengellyel” (és egyben a legerősebbekkel) az állami-politikai szféra rendelkezik, ami ezen az alapon „fejnehéznek” mondható, s ehhez képest a többi szféra kapcsolatai jellemzően egycsatornásak, és ráadásul azok is elsősorban az állammal kommunikálnak. Mindez együttvéve a Wilson-modellben a „modernizálódó társadalom” korábbi fejlődési szakaszának felel meg.

Az elmondottak alapján a következő kérdések fogalmazhatók meg: Mennyire tekinthetjük érvényesnek azt az állítást, hogy Magyarországon még korántsem fejeződött be a modernizálódás, és mit jelent ez pontosan? Hol tart Magyarország a modernizálódásban? Miben tér el Magyarország „fejlettségi szintje” más társadalmakétól? Van-e általánosan alkalmazható recept, illetve hogyan határozható meg az a külön út, amelyet követve sikeresen végigjárhatók a modernizálódás lépcsőfokai?

További kérdés, hogy azok a „civil” szervezetek, amelyek elsősorban közvetítő szerepet látszanak betölteni, beilleszthetők-e valamilyen módon a wilsoni gyémántmodellbe. Az ilyen szervezetek vajon csak a modernizáció előtti kezdetleges magyarországi viszonyok sajátosságait tükrözik, vagy pedig a modell alkalmazhatóságának egyik speciális határterületét képviselik?

Az interjúk készítése során felkeresett szervezetek jegyzéke

BSA Magyarország
 C3 Kulturális és Kommunikációs Központ
 Free Software Foundation Hungary Alapítvány (FSF)
 HUNGARNET Egyesület
 HUNINET (Hungarian University Network)

HUWICO (Hungarian Wireless Community)
 Independent Media Center Magyarország (Indymedia)
 INFO-ÉRA Alapítvány
 Informatikai Érdekegyeztető Fórum (INFORUM)
 Informatikai Vállalkozások Szövetsége (IVSZ)
 Intelligens Települések Országos Szövetsége (ITOSZ)
 Linux-felhasználók Magyarországi Egyesülete (LME)
 Magyar Elektronikai és Infokommunikációs Szövetség (MEISZ)
 Magyar Elektronikus Aláírás Szövetség (MELASZ)
 Magyar Elektronikus Könyvtárért Közhasznú Egyesület (MEKKE)
 Magyar Internet Társaság (MIT)⁵
 Magyar Internetező Nők Egyesülete (Minők)
 Magyar Keresztény Internet Egyesület (MKIE)
 Magyar Tartalomipari Szövetség (MATISZ)
 Magyarországi Tartalomszolgáltatók Egyesülete (MTE)
 Magyar Teleház Szövetség Egyesület
 Netfelhasználók Érdekvédelmi Társasága (NETÉRT)
 Neumann János Számítógép-tudományi Társaság (NJSZT)
 Nonprofit Információs és Oktató Központ (NIOK)
 Technika az Emberért Alapítvány (TEA)
 World Wide Web Consortium (W3C) Magyar Iroda
 Zöld Pók Hálózat

Irodalom

- Ernest J. Wilson III (2003): *Leadership for a networked world*. Background paper for Development. Gateway Forum. Petersberg, Germany: May 21, 2003.
- Juhász Lilla (2004): Predigitális harmadik világ. A fejlődő országok az információs társadalom korszakában: realitások és lehetőségek. *Egyenlítő*, 3.
- Juhász Lilla (2004): Elméleti széljegyzetek a predigitális harmadik világ gondolköréhez. *Egyenlítő*, 5.
- Juhász Lilla: Internet, kapitalizmus és új baloldal. *Egyenlítő*. Megjelenés alatt.
- Kollányi Bence – Molnár Szilárd – Z. Karvalics László (2004): *A BME ITTK éves jelentése a magyar információs társadalomról 2004-ben*. Magyar Információs Társadalom Stratégia. MITS 1076.
- Kondorosi Ferenc (1998): *Civil társadalom Magyarországon*. Budapest: Politika és Kultúra Alapítvány.
- Kuti Éva (1998): *Hívjuk talán nonprofitnak...* Budapest: Nonprofit Kutatócsoport.
- László János (2000): A szociális reprezentációról. In: *Társadalmi kommunikáció*. Szerk. Béres István – Horányi Özséb. Budapest: Osiris, 129–138.
- László János (2002): Pszichológia, irodalom, elbeszélés. In: *Az általánostól a különöségig*. Szerk. Czigler István – Halász László – Marton M. Magda. Budapest: Gondolat Kiadói Kör: MTA Pszichológiai Kutatóintézet, 317–336.

⁵ Az ISOC (Internet Society – ld. <http://www.isoc.org>) magyar tagozata.

- László János – Ehmann Bea – Péley Bernadette – Pólya Tibor (2000): A narratív pszichológiai tartalomelemzés: Elméleti alapvetés és első eredmények. *Pszichológia*, 4. 367–390.
- Peter Levine (2004): The Internet and Civil Society. In Verna V. Gehring (ed.): *The Internet in Public Life*. Rowman & Littlefield, 79–98. (Magyarul: Peter Levine (2005): Az Internet és a civil társadalom. *Információs Társadalom*, 1.
- Molnár Szilárd (2004): *TV, Internet, civil társadalom*. Előadás a Rajk László Szakkollégium „Társadalmi mozgalmak és online közösségek” c. konferenciáján. Budapest: 2004. február
- Nyíri Kristóf (1999): Castells – The Information Age. *Replika*, 36, 157–181.
<http://www.c3.hu/scripta/replika/36/13nyiri.htm>
- Péterfi Ferenc (2004): A közösségi akarat esélyeiről. *Parola*, 3.
- Pintér Róbert (2003): A globális információs társadalom: Castells – The Information Age. *Jel-Kép*, 3.